

Anayasa mı Kültürü Belirler Kültür mü Anayasayı: Hegel'in Yanıtı

Hamdi Bravo^(*)

Hegel pekçok alan üzerine kafa yormuştur: tarih, hukuk, toplum, devlet, bilgi... Ama hangi alan üzerine düşünmüşse, onu sonunda özgürlükte ilişkilendirmiş, özgürlüğü, hepsi insanla ilgili bu alanların temel sorunu kılmıştır.

Bugün dünyada neredeyse en üst değer sayılan, uğruna savaşların yapıldığı, uğruna işgallerin yaşandığı, son on yılda bile kendisi için yüzbinlerce insanın öldüğü, öldürüldüğü bu kavrama neredeyse bütün felsefi gücünü vakfetmiş olması bile, Hegel'in sevilmesini sağlamamıştır. Bunun nedeni, sanırım, "özgürlüğün" neliğini belirlerken genel eğilimden farklı bir hareket noktasını seçmiş olmasıdır. Genelde 'özgürlük', insanın, kendisi dışındaki hiçbir şey tarafından belirlenmemesi, kendisi dışındaki bir güce, ilkelelerini belirlerken, boyun eğmemesi biçiminde anlaşılır; kendisi dışındaki "güçler" derken de, özellikle, yaptırım gücü olan toplum ve devlet gibi birimler anlaşılır. Hegel'in özgürlük karşısındaki tutumu bunun tam karşısındadır. Ona göre insan, kendinde belirlenime sahip bir varlık değildir; yani, kendisi için eylem ilkeleri belirleyemez. İstekleri sınırsızdır, ama bunu eyleme dökmek sırası geldiğinde, kendisine ne yapması gerektiğini söyleyecek toplum ve devlet gibi yetkelere gereksinimi vardır. Bu nedenle, eyleyebilmesi ve özgürce eyleyebilmesi, an-

cak, içinde yaşadığı toplum ve devletle uzlaştığında, özdeşleştiğinde olanaklı olacaktır. Özetle: genel görüş, tekilin tümelden koptuğu, bağımsızlaştığı ölçüde özgürleşebileceğini düşünürken, Hegel, tekilin tümelle özdeşleştiği ölçüde özgürleşebileceğini düşünmektedir.

Peki, Hegel'in böyle düşünmesinin nedenleri nelerdir?

İlkin, somut kişi, bir insan, bir gereksinimler toplamıdır; kendi varlığını sürdürdürebilmesi için gereksinimlerini karşılaması doğal bir zorunluluktur. Bu bakımdan, henüz, tümel olan toplum ve devletle bir ilişkisi yoktur; amacı, kendisidir: kendi varlığının, gereksinimlerinin karşılanması yoluyla, sürdürülmesidir.

Ama insan, gereksinimlerinin çeşitliliği ve doğanın doğrudan sunduğu malzemeye karşılanamaması bakımından, diğer canlılardan ayrılır. Örneğin hayvanların gereksinimleri sınırlı olduğundan, gereksinimlerini karşıladıkları yollar ve araçlar azdır; belirli güdülere ve bu güdüleri doyurmaya yarayan araçlara sahiptirler. Ya da, kimi böcekleri düşünürsek, bunlar belirli bir bitkiye bağlıdır ve gereksinimlerini oradan karşılarlar. Buna karşılık insanın gereksinimlerinin çeşitliliğinden dolayı gereken alanın çok geniş olmasının yanında, hava dışındaki neredeyse hiçbir şe-

yi doğal halini bozmadan kendisine uygun hale getiremediğinden, her şeyi dönüşüme uğratıp kullanmak zorundadır. Bu iki neden, onu, gereksinimlerini karşılayıp varlığını sürdürebilmek için bile başkalarına muhtaç kılmaktadır.

İnsanın kendine yetmezliği, onu başka insanlarla ilişkiye girmek zorunda bırakır. Varlığını sürdürebilmesi, gereksinimlerini doyurabilmesi için gereken şeylerin büyük bir kısmını, kendisi hepsini üretmeye yetişemediğinden, başkalarından edinmek zorundadır. Bu, bir karşılıklı-bağımlılık dizgesi yaratır. Tekil olan, kendisi için, bir tümelliğe katılmak, onunla işbirliği yapmak zorundadır. Gereksinimlerin herhangi bir nedenden dolayı doyurulmaması tek tek insanların varlığını tehlikeye atacağından, gereksinimlerin doyurulacağı araçların üretiminin belirli bir düzene sokulması zorunludur. Bu zorunluluk, bir araya gelmiş olan topluluk içerisinde işbölümünü ortaya çıkarır. İşbölümü sayesinde, ilkin, bireyler bütün gereksinimlerini karşılama olanağını elde ederler; ikincileyin, çeşitli gereksinimleri için pekçok farklı alanda çalışma zorunluluğundan kurtulurlar.

İşbölümü bireyin yaşamını kolaylaştırırken, diğer yandan da bütün bireylerin bütün diğer bireylere bağımlılığını ortaya çıkarıp karşılıklı olarak doyum bulmalarını sağlar. Bu düşünceler, Hegel'i, toplumu, canlılığını sürdürmeye çalışan "organik bir bütün" olarak tasarlamaya götürür. Bu bütün, varlığını sürdürmeye çalıştığı için, içindeki tekillerin kendi keyfi, öznel isteklerine göre hareket etmesine, diğer tekillerin varlığını tehlikeye atacak davranışlarda bulunmasına izin vermez.

Eğer özgürlüğü, genelde olduğu gibi, gereksinimlerini doyurmak, istekle-

rini ve amaçlarını gerçekleştirebilmek diye anlayacaksa bile, bunu başarabilmenin olanağını sağlayan, insanların aralarında kurduğu bu karşılıklı-bağımlılık dizgesidir. Özgürlüğü, bir araya gelip çalışan ve üreten bu insanların ürünlerini tüketme, bunun yanında da kendi üzerine düşen sorumlulukları, ödevleri yapmayıp kendi keyfi, öznel isteklerine göre davranma hakkı diye düşünmek, Hegel'e göre, en yaban hali içindeki özgürlük anlayışıdır. Böyle bir anlayışı genelleştirmeye, yaygınlaştırmaya kalktığımızda, yani, herkes kendi tikel isteklerinin peşine düştüğünde, herkesin varlığı tehlikeye girer. Bu nedenle, toplum, varlığını sürdürebilmek için gereken kuralları belirler, bireyleri buna uymaya zorlar. Bu kurallara uymak, isteklerini, amaçlarını gerçekleştirebilmek diye anlaşılan özgürlüğü, olanaklı kılar.

Tekillerin tümel karşısında hiç mi hakkı yoktur, diye sorulabilir. Hegel, kişilerin ellerinden alınamayacak temel bir hakkı olduğunu söyler; bu hakkı mülkiyet diye adlandırır.

Hegel'e göre kişi, sınırsız istemedir. Kişinin özgür olabilmesi için, bu istemenin kendini dışsal bir alanda gerçekleştirmesi gerekir. Bu gereklilik, kişiyi, şeylerle karşı karşıya getirir. Kişi, isteklerini gerçekleştirebilmek için, doğal halleriyle onu bundan alakoyan "şeyler"e kendi istemesini işlemek ya da onları, kendi istemesine uygun hale gelecek biçimde dönüştürmek zorundadır. Kendi istememi ona işlemem dolayısıyla, şey, benim istememi kendisinin belirlenimi ve ruhu olarak edinir ve "benim" olur. Ben de, kendi istememi şeyde gerçekleştirmem dolayısıyla, özgür olurum.

(*) Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü

Ama bir şey kendi istememi işlemem ve "bu benimdir" demem, onun benim olması için yeterli değildir. Kendi istemelerini gerçekleştirebilmek için onu benim elimden almaya kalkışacak başkaları karşıma çıkabilir. Bu durum, öznel istemelerin çatışmasını ortaya çıkaracaktır. Bundan kurtulabilmek için, öznel istemelerin, birbirlerinin mülkiyetini tanıdıklarını belirten bir sözleşme yapmaları gerekmektedir. Sözleşme, mülkiyete sahip olabilmenin güvencesidir. Bunun yanında, hibe, değiş tokuş, ticaret vb. etkinlikler de – ki kişi ancak bunlar aracılığıyla gereksinim duyduğu, ama tek başına kendisinin üretmeye gücünün yetmediği şeyleri edinir- ancak sözleşmeyle gerçekleştirilebilir.

Ama kişilerin üstünde bir yetke olmadan sözleşmenin taraflarının sözleşmeye uyup uymayacakları yalnızca kendi keyfi istemelerine bağlıdır. Bundan dolayı, sözleşmeyi her an çiğneyebilme olanağı vardır. Bunun yanında, sözleşme yalnızca kendisine taraf olanları bağlayan bir anlaşma olduğu için, taraf olmayanların bu sözleşmeyi tanınamama olanağı da vardır.

Bütün bu söylenenler açısından bakıldığında, mülkiyetin --kişiye ait bir hak olmasına rağmen- bir hak olarak önce sözleşme aracılığıyla başkaları tarafından, ama sözleşme uyulmayabilir bir şey olduğu için, herkes, yani, tümel tarafından tanınması gerekir. Bu açıdan, mülkiyeti bir hak olarak tanıyan, sözleşmelere geçerliliğini veren, başkalarının da bunu kabul etmesini sağlayan bir üst yetkeye, güce ihtiyaç vardır. Hegel bu gücün "devlet" olduğunu söyler.

Tarafların sözleşmeye uymaması ya da taraf olmayanların sözleşmeyi tanınamaması, kişinin kendi hakkı olarak gör-

düğü şeyin elinden alınmasına yol açar. Böylelikle, başta kendimizin hakkı saydığımız ve sözleşmeyle ortaya koyduğumuz şeyin, yalnızca hakkımız sandığımız bir şey olduğunu, ama başkaları tarafından tanınmadığı için gerçekten hakkımız olmadığını görürüz.

Şeylerle ilişkimizde, başta, istememizi belirleyen ilkenin, güdünün, amacın, niyetin bir önemi yoktu. Ancak, mülkiyetimizi elimizden almak yoluyla istememizi başka öz-bilinçlerin tanıyabileceği olgusu, bizi, istememizin belirleyicisi konusunda düşünmek zorunda bırakır. Çünkü şeylerle ilişkimizde yalnız değildir; kendi gereksinimlerini doyumak isteyen başkaları da vardır. Bu durum, bizi, başkalarının da doyumunu, isteklerini hesaba katmak zorunda bırakır.

Bu durum, gereksinimlerimizi doyumak için şeylerle girdiğimiz ilişki- de, başkalarını da hesaba katan ve başkaları tarafından da hak sayılan ortak eylem ilkelerine göre hareket etme zorunluluğunu ortaya çıkarır. Bir insan, kendi isteklerini gerçekleştirirken hem başkaları tarafından kabul edilmesini sağlayacak hem de onların kendi isteklerini gerçekleştirmesine olanak tanıyacak eylem ilkelerini benimsemek zorundadır.

İnsanın gereksinim güdüsünü ortaya çıkış nedeni olarak alıp, şeylerle, başka insanlarla ilişkilerini belirleyen bu karmaşık ortak eylem ilkeleri ağına Hegel kültür adını verir. İnsanın gereksinim dizgesinin farklı çeşitlenme doğrultuları ve bu gereksinimlerin farklı doyurulma tarzları, farklı kültürleri oluşturur.

Birey, isteklerini gerçekleştirmekten başka bir şey olmayan özgürlüğe sahip olmak, bunun yanında varlığını sürdürmek istiyorsa, başkaları tarafından da

hak olarak tanınan bu ortak eylem ilkeleri ağını kabullenmek, benimsemek zorundadır. Aksi takdirde yok olup gider.

Varlığını sürdürebilmek isteği ile ölüm korkusunun zorlaması, bireylerin çoğunluğunu, Hegel'e göre, boyun eğmek zorunda bırakır. Birey, içine doğduğu kültürü kendi özü olarak kabul eder, kendi özü saydığı bu şeyi gerçekleştirebilmek için çalışır.

Ama bu eylem ilkeleri ağının kabul edilmesini keyfilikten, olumsuzluktan kurtaracak, onu sağlam, zorunlu kılaracak bir üst-güce gereksinim vardır. Bu üst-güç, daha önce söylendiği gibi, devlettir. Devlet, yasaları ve kurumları aracılığıyla, bu eylem ilkeleri ağını hem zorunlu kılar hem de yaşamda geçerliliğini sağlar.

Ama devletin yasalarının zorlaması karşısında bireyin kendini bir köle olarak, özgürlüğü elinden alınmış biri olarak hissetmemesi için, yasaların ve kurumların içeriğinin, o bireyin ait olduğu kültürün yansıması olması gerekir. Devlet ile birey arasındaki bu özdeşliği sağlayacak olansa, bir devletin yasalarının ve kurumlarının genel formunu sunan bir ilkeler bütünü olan anayasanın, devletin egemen olacağı halkın kültüründen devşirilmiş olmasıdır. Bu bakımdan, iyi hazırlanmış bir anayasa, halkın kültürünün ifadesidir. Anayasa sayesinde birey devlet karşısında ken-

dini bir vatandaş olarak görür. Bu biçimde belirlenmiş bir devlet, bireye, kendisini, kendi özü saydığı şeye göre gerçekleştirme olanağını sunar.

Ancak böylelikle, bir devlette yöneten ve yönetilen ayrımı ortadan kalkar. Yöneten, buyruklarını, halka, zaten halkın özüne ait bir anayasa çerçevesinde verir; yönetilenin eylemlerini belirleyen, kendisi dışındaki bir güç değil, kendi özü saydığı ilkelere. Özgürlük tam bu noktada, devletin, bütün bireylerinin tiniyle uzlaştığı ya da bütün bireylerinin tinini kendisine hakim olan genel tıne uygun kıldığı anda gerçekleşir. Burada artık birey kendisini buyruk alan bir varlık olarak değil, kendisine ait buyruklara uyan bir varlık olarak görür.

Tekil ile tümel arasındaki özgürlük-zorunluluk karşıtlığı, her ikisinin bu özdeşliği sayesinde ortadan kalkar. Bu özdeşlik olmadığı, tekil tümel olanla çatıştığı sürece, tümelin zorlaması teki- le özgürlüğünün elinden alınması gibi gelecektir. Ama tümelin dışında isteklerini gerçekleştirme olanağı olmadığı için, buna katlanacak, bu çatışmayı yaşayacaktır. Bu açıdan bakınca, belirli bir kültüre sahip bir halka yabancı bir kültürün yarattığı anayasasının dayatılması, onun kendi özü saydığı şeyi gerçekleştirmesi engellendiği için, halkla devlet arasında bir gerilim doğacaktır.